

Εισαγωγικό σημείωμα

Στο ποίημα *Θερμοπύλες*, που γράφεται το 1901/1903 και έχει ιστορικό και φιλοσοφικό / στοχαστικό προσανατολισμό, ο Καβάφης αξιοποιεί ένα ιστορικό γεγονός, τη μάχη των Θερμοπυλών, και το μετουσιώνει ποιητικά, προκειμένου να αναδείξει την αξία της αυτοθυσίας, του ανιδιοτελούς ηρωισμού. Στο ποίημα αυτό η αξία της θυσίας επαυξάνεται από το γεγονός ότι εκείνοι «όπου στη ζωή των όρισαν και φυλάγουν Θερμοπύλες» έχουν προβλέψει το οδυνηρό τέλος του αγώνα τους.

Βασικά σημεία εστίασης

Είναι πολύ πιθανό το ποίημα *Θερμοπύλες* να είναι η πρώτη επαφή των μαθητών με την ποίηση του Καβάφη (το ποίημα *Δέησις* στο βιβλίο της Α΄ Γυμνασίου συνήθως δεν διδάσκεται). Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό με τον απαιτητικό χαρακτήρα της ποίησης του Καβάφη και την ποιητική / ερμηνευτική απειρία των μαθητών, περιορίζει το εύρος και το βάθος της προσέγγισης του Καβάφη. Βασικός σκοπός είναι να γνωρίσουν οι μαθητές ένα ποίημα του Καβάφη με επίκεντρο τη διαχρονική αξία των Θερμοπυλών για κάθε άνθρωπο, ο οποίος παρά τις δυσκολίες παραμένει πιστός στις αξίες του και υπερασπίζεται τα ιδανικά του (Γαραντούδης, Χατζηδημητρίου, Μέντη, χ.χ: 132-133). Παράλληλα, επιδιώκεται μέσω της προσέγγισης αυτής οι μαθητές να έρθουν ευρύτερα σε επαφή με την ποίηση και με τον κόσμο του Καβάφη και να αναπτύξουν τον λογοτεχνικό γραμματισμό τους, αναλαμβάνοντας ερμηνευτικές πρωτοβουλίες και αναζητώντας σημεία διαλόγου μεταξύ διαφόρων καβαφικών ποιημάτων.

Ειδικότεροι στόχοι

Επιδιώκεται οι μαθητές:

- 1) Να κατανοήσουν χαρακτηριστικά της καβαφικής ποιητικής «γραμματικής» (πεζολογικός τόνος, διδακτικός / στοχαστικός χαρακτήρας, οικονομία λόγου, ειρωνεία, χρήση ελευθερωμένου στίχου, ποιητική μετουσίωση της ιστορίας, διαχρονικός χαρακτήρας).
- 2) Να χειραφετηθούν, έως έναν βαθμό, ερμηνευτικά, αρθρώνοντας τις δικές τους τεκμηριωμένες ερμηνευτικές προτάσεις.
- 3) Να εξερευνήσουν τον Καβάφη πέρα από τον σχολικό κανόνα.
- 4) Να απολαύσουν την ποίηση του Καβάφη.

Προτεινόμενος χρόνος: 4-5 διδακτικές ώρες

Θεωρητικό πλαίσιο

Στην προτεινόμενη προσέγγιση του ποιήματος *Θερμοπύλες* του Καβάφη αξιοποιούνται στοιχεία των Αναγνωστικών Θεωριών προκειμένου να επιτευχθεί η δημιουργική ανάγνωση του κειμένου από τους μαθητές. Στη φάση της δημιουργικής ανάγνωσης (δηλώνεται ως 1^η φάση της προσέγγισης του κειμένου, βλ. πιο κάτω, *Μεθοδολογική προσέγγιση*) πραγματοποιείται μέσω ήπια κατευθυντικών ερωτήσεων η επαφή των μαθητών με το κείμενο σε δομή «επιφανείας» και στο επίπεδο της «βαθιάς δομής». Ο προσανατολισμός των ερωτήσεων είναι τέτοιος, ώστε οι μαθητές να βοηθηθούν στο να εντοπίσουν και να ανταποκριθούν στις «νύξεις» και «ενδείξεις», στα «κειμενικά σήματα» μορφής και περιεχομένου και να ενεργοποιήσουν τις «μνημονικές αποσκευές» τους (Rosenblatt, 1994), δηλαδή τις αναμνήσεις τους από παρελθούσες λογοτεχνικές αναγνώσεις ή εμπειρίες της ζωής του, καθώς και το σύνολο της προσωπικότητάς τους (Καλογήρου και Βησσαράκη, 2007). Η προσέγγιση είναι κειμενοκεντρική (συνεξετάζεται η μορφή και το περιεχόμενο του κειμένου) και βιωματική (ενεργοποιούνται οι εμπειρίες, οι γνώσεις και τα συναισθήματα του μαθητή). Τέλος, ακολουθούνται οι αρχές του Κριτικού Γραμματισμού.

Μεθοδολογική προσέγγιση

Η πρόταση διδασκαλίας σχεδιάστηκε με τρόπο τέτοιο, ώστε να είναι ευέλικτη για τον εκπαιδευτικό. Αυτό σημαίνει ότι:

- μπορεί να υλοποιηθεί μέσω της ομαδοσυνεργατικής μεθόδου ή της μετωπικής διδασκαλίας (με προσαρμογές),
- μπορεί να υλοποιηθεί με τη συνδρομή των ΤΠΕ ή χωρίς αυτή,
- μπορεί να εφαρμοστεί ολοκληρωμένη (1^η και 2^η φάση) ή μερικώς (1^η φάση).

Ο αρχικός σχεδιασμός είναι ομαδοσυνεργατικός: παρατίθενται 5 διαφορετικά φύλλα εργασίας που διερευνούν 5 διαφορετικούς άξονες του ποιήματος: την αποτύπωση της ιστορίας από τον ποιητή («Καβαφική ιστορία»), την ποιητική του μανιέρα («Καβαφική ποιητική»), τη γλώσσα που υιοθετεί («Καβαφικός λόγος»), τα σύμβολα και τα μηνύματα («Καβαφικά σύμβολα»), τους ήρωες και τις αξίες που αυτοί ενσαρκώνουν («Καβαφικοί ήρωες»). Ωστόσο, ο εκπαιδευτικός μπορεί, αν θέλει να προσεγγίσει το ποίημα μετωπικά, να αξιοποιήσει τους άξονες προσέγγισης του ποιήματος και να αναπροσαρμόσει τις ερωτήσεις των φύλλων εργασίας ανάλογα με την αλληλεπίδρασή του με τους μαθητές του. Παρατίθενται ηλεκτρονικές διευθύνσεις, χωρίς όμως να είναι δεσμευτική η χρήση των ΤΠΕ. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να παράσχει έντυπα το υλικό στους μαθητές του.

Η προσέγγιση του ποιήματος είναι σπονδυλωτή, οργανώνεται σε 2 φάσεις: στην 1^η το ποίημα προσεγγίζεται κειμενοκεντρικά, επιδιώκεται δηλαδή οι μαθητές συνεξετάζοντας μορφή και περιεχόμενο και με την ελάχιστη καθοδήγηση του διδάσκοντα να εστιάσουν στα σημεία του ποιήματος που έχουν ερμηνευτικό ενδιαφέρον και να τα «ξεκλειδώσουν». Στη 2^η προτείνεται η συνανάγνωση άλλων καβαφικών ποιημάτων, προκειμένου οι μαθητές να διερευνήσουν σε αυτά στοιχεία που εντόπισαν στο ποίημα του σχολικού βιβλίου. Αν η προσέγγιση γίνει ομαδοσυνεργατικά, κάθε ομάδα προσεγγίζει τουλάχιστον ένα ακόμα καβαφικό ποίημα. Αν γίνει μετωπικά, εναπόκειται στην ευχέρεια του εκπαιδευτικού να επιλέξει ποιο παράλληλο κείμενο θα προσεγγίσει στην ολομέλεια, για την οικονομία του χρόνου. Παραμένει επίσης στην επιλογή του διδάσκοντα αν θα υλοποιηθούν και οι δύο φάσεις ή μόνο η πρώτη.

Η πορεία της διδασκαλίας είναι τριμερής: *πριν* την ανάγνωση, *κατά* την ανάγνωση, *μετά* την ανάγνωση.

Σύντομα ερμηνευτικά σχόλια

Τα σύντομα ερμηνευτικά σχόλια που ακολουθούν, οργανώνονται με βάση τους άξονες προσέγγισης του ποιήματος που προτείνονται.

«Καβαφική ιστορία»: στο ποίημα διαφαίνεται, έως έναν βαθμό, η ειδική

σχέση του Καβάφη με την ιστορία: την αγαπάει, τη μελετά, τη γνωρίζει, τη αξιοποιεί ως πηγή έμπνευσης, τη μεταμορφώνει και της δίνει νέα δυναμική στον άξονα του χρόνου. Στόχος του δεν είναι η ακριβής αποτύπωση του ιστορικού γεγονότος της μάχης των Θερμοπυλών (άλλωστε παραλείπονται σημαντικές πτυχές του, δεν αναφέρεται για παράδειγμα το όνομα του Λεωνίδα) αλλά η αναγωγή του σε σύμβολο του αγώνα του ανθρώπου για την υπεράσπιση ανώτερων αξιών.

«Καβαφική ποιητική»: το ποίημα ακολουθεί τον ελεύθερο στίχο, καθώς συνειδητά ο Καβάφης απαρνείται την ομοιοκαταληξία και τη στροφική συμμετρία, και έχει μορφή πεζολογική. Θυμίζει αρχαίο επίγραμμα (διαθέτει νοηματική πυκνότητα, εξυμνεί τον θυσία αυτών που αγωνίστηκαν στις Θερμοπύλες), όμως ταυτόχρονα διευρύνει τα όρια του επιγράμματος όχι μόνο στην έκτασή του αλλά και στις συμβολικές του προεκτάσεις. Η λεπτή καβαφική ειρωνεία εντοπίζεται στη δεύτερη στροφή και ιδιαίτερα στις φράσεις «στο τέλος» και «επί τέλους»: το γεγονός ότι συνειδητά «οι πολλοί» οδηγούνται στη θυσία, αν και προβλέπουν την προδοσία και το άνισο του αγώνα, αποτελεί παράγοντα που μεγεθύνει την τιμή που τους πρέπει και που εντείνει την τραγικότητά τους.

«Καβαφικός λόγος»: στο ποίημα η δημοτική συνυπάρχει με την αρχαϊζουσα, με υπεροχή της δημοτικής στην τελευταία στροφή. Σημαντική η χρήση των μετοχών, που εξασφαλίζουν πυκνότητα στο νόημα, ποιητικότητα και έναν τόνο αρχαιοπρέπειας. Ο Καβάφης δημιουργεί αντιθετικά ζεύγη: στο ζεύγος «πλούσιοι - φτωχοί» επιδιώκει να αναδείξει την αξία του αγώνα των πλούσιων και των φτωχών, που αποδεικνύονται γενναίοι στον βαθμό που τους αναλογεί. Στο ζεύγος «την αλήθεια ομιλούντες – τους ψευδομένους» αποτυπώνει ένα χαρακτηριστικό των ηρώων, τη φιλαλήθειά τους αλλά και την κατανόηση προς τους άλλους που δεν έχουν τη δύναμη να αρθρώσουν την αλήθεια. Η στίξη του ποιήματος είναι έντονη και πεζολογική / αντιποιητική (π.χ. χρήση παρένθεσης).

«Καβαφικά σύμβολα»: έντονος ο συμβολικός χαρακτήρας του ποιήματος: οι «Θερμοπύλες» (η απουσία άρθρου ενδυναμώνει τον συμβολικό τους χαρακτήρα) αποτυπώνει τις αξίες, τα ιδανικά, τον υψηλό αγώνα του ανθρώπου. Η ανωνυμία των αγωνιστών («εκείνους», «τούς», «πολλοί») απομακρύνει τον αναγνώστη από το πρόσωπο του Λεωνίδα (που δεν αναφέρεται) και των Σπαρτιατών και υποδηλώνει τον κάθε άνθρωπο, κάθε κοινωνικής τάξης, που έχει ηρωικά χαρακτηριστικά. Ο «Εφιάλτης» συμβολίζει τον προδότη / την προδοσία και οι «Μήδοι» το δυσανάλογο εμπόδιο, την υψηλού βαθμού δυσκολία.

«Καβαφικοί ήρωες»: διαφαίνεται η ανωτερότητα και η τραγικότητα του καβαφικού ήρωα: παραμένει πιστός στις ανώτερες αξίες του, φαίνεται έντι-

μος και αφοσιωμένος, παραμερίζει μικρότητες και αδυναμίες και έχοντας επίγνωση του οδυνηρού τέλους δεν παραιτείται. Του αξίζει τιμή. Τη λαμβάνει όμως;

Πορεία διδασκαλίας

Πριν την ανάγνωση (1 διδακτική ώρα)

Αφόρμηση με χρήση καταιγισμού ιδεών / ιδεοθύελλας: Στον πίνακα της τάξης γράφονται μία μία (όχι όλες μαζί, για να μην προΐδεαστούν οι μαθητές) οι λέξεις «τιμή», «χρέος», «Θερμοπύλες» (καλό θα ήταν να γραφτεί τελευταία) και ζητείται από τους μαθητές να αρθρώσουν ελεύθερα τις λέξεις ή φράσεις που συνειρμικά / αυτόματα τους γεννούν οι γραμμένοι στον πίνακα όροι. Καταγράφονται οι απαντήσεις των μαθητών (ακτινωτά). Στη συνέχεια ζητείται από τους μαθητές να επιλέξουν τις απαντήσεις που ταιριάζουν στον συσχετισμό των τριών εννοιών και να αιτιολογήσουν την επιλογή τους: *Αν οι τρεις λέξεις είχαν σχέση μεταξύ τους, ποιες από τις απαντήσεις σας θα μπορούσαν να ισχύσουν; Γιατί;* Οι λέξεις που συσχετίζονται σημειώνονται με κύκλο και καταγράφονται, καθώς θα αξιοποιηθούν στη συνέχεια.

Προσδιορισμός εξωκειμενικού / περικειμενικού πλαισίου: Επιγραμματική αναφορά στη μάχη των Θερμοπυλών, στον Καβάφη και στο ποίημα *Θερμοπύλες* αξιοποιώντας τη γνώση των μαθητών και τις πληροφορίες που προκύπτουν από το εισαγωγικό σημείωμα του βιβλίου. Η αναφορά δεν είναι σε καμία περίπτωση εξαντλητική παρά επιγραμματική, για να τεθεί το πλαίσιο του ποιήματος και να τοποθετηθούν σε γενικές γραμμές οι μαθητές χωροχρονικά. Παρατίθενται ενδεικτικές ερωτήσεις:

- *Τι γνωρίζετε / θυμάστε για τη μάχη των Θερμοπυλών; Τι έγινε; Πού; Πότε; Ποιοι συμμετείχαν; Ποιο το αποτέλεσμα; Ποιοι λόγοι οδήγησαν στο αποτέλεσμα αυτό;*
- *Τι γνωρίζετε για τον Καβάφη; Ποια ήταν η ιδιότητά του; Η πόλη στην οποία γεννήθηκε; (Αν οι μαθητές γνωρίζουν πληροφορίες για τον ποιητή μπορούν να τεθούν πιο «απαιτητικές» ερωτήσεις όπως: Πώς τον αντιμετώπισαν οι σύγχρονοί του ποιητές; Αναγνωρίστηκε αμέσως η ποιητική του αξία;)*
- *Πιστεύετε ότι τα στοιχεία για τη ζωή ενός ποιητή είναι σημαντικά για την κατανόηση του έργου του; Γιατί;*
Εμπλοκή ΤΠΕ: Αν υπάρχει δυνατότητα, καθηγητής και μαθητές μπορούν να επισκεφτούν την ιστοσελίδα www.kavafis.gr
- *Παρατηρήστε στην ιστοσελίδα τις κατηγορίες των ποιημάτων του Καβάφη (η κατηγοριοποίηση που βλέπουν είναι: Αναγνωρισμένα, Αποκηρυγμέ-*

να, Κρυμμένα, Ατελή, Πεζά). *Τι μπορεί να δηλώνει αυτή η κατηγοριοποίηση των ποιημάτων του για τη σχέση του με την ποίησή του;*

- *Αξιοποίηση του τίτλου του ποιήματος.*
- *Βασιζόμενοι στον τίτλο του ποιήματος, ποιο φαντάζεστε ότι είναι το θέμα του; Τι μπορεί να αναφέρει το ποίημα; (Οι μαθητές καλούνται να φανταστούν, να υποθέσουν το περιεχόμενο του ποιήματος.)*
- *Αξιοποίηση του εισαγωγικού σημειώματος του βιβλίου (παραλείποντας τις ερμηνευτικές παρατηρήσεις του, γιατί εμπεριέχουν «έτοιμες απαντήσεις».)*
- *Με βάση το εισαγωγικό σημείωμα του βιβλίου σας: Πότε γράφτηκε το ποίημα; Τι θυμίζει; Τι μπορεί να είναι ένα επίγραμμα; (Αν οι μαθητές δεν γνωρίζουν τον ορισμό του επιγράμματος, δεν χρειάζεται να δοθεί έτοιμη η απάντηση από τον καθηγητή. Αυτό θα παραμείνει ως εκκρεμότητα που θα διερευνηθεί στη συνέχεια.) Σε τι αναφέρεται το ποίημα;*

Κατά την ανάγνωση (2 διδακτικές ώρες)

Το ποίημα διαβάζεται μεγαλόφωνα από τον καθηγητή. Εναλλακτικά οι μαθητές μπορούν να ακούσουν απαγγελία του ποιήματος (www.kavafis.gr, ανάγνωση Μ. Σουλιώτη)¹, ιδανικά με κλειστά βιβλία, χωρίς να έχουν οπτική επαφή με τη μορφή του κειμένου. Στην περίπτωση αυτή μπορούν να τεθούν ερωτήσεις όπως:

- *Πρόκειται για ποίημα. Ακούγεται σαν ποίημα; Αν δεν γνωρίζατε ότι είναι ποίημα, θα υπήρχε περίπτωση να θεωρήσετε ότι είναι πεζό κείμενο; Γιατί;*
- *Σας άρεσε ο τρόπος με τον οποίο διαβάστηκε το ποίημα; Τι σας άρεσε; Τι όχι; Γιατί;*

Δίνεται επίσης χρόνος (3-4 λεπτά) οι μαθητές να διαβάσουν σιωπηρά το ποίημα.

1^{ος} άξονας / 1^η ομάδα: Καβαφική ιστορία

1^η φάση

- *Ανατρέξτε στο βιβλίο «Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου» (Ψηφιακό Σχολείο: <http://digitalschool.minedu.gov.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-A105/29/158,916/>) ή στο βιβλίο «Αρχαία Ελληνικά (μτφρ.) Ηροδότου Ιστορίες Α΄ Γυμνασίου» (Ενότητα 13: Η μάχη των Θερμοπυλών») (Ψηφιακό Σχολείο: <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-A113/349/2342,8931/>) ή στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού (<http://www.ime.gr/chronos/04/gr/politics/index.html>). Το ιστορικό γεγονός αποδίδεται*

1. Μπορεί να γίνει και συγκριτική συνακρόαση της απαγγελίας του Μ. Σουλιώτη με τη λυρική απόδοση του ποιήματος από τον τραγουδιστή Αλέξανδρο Χατζή (Αγαπητέ κύριε Καβάφη, 2006, προσβάσιμη στο https://www.youtube.com/watch?v=JQ-eO_W5Cew) και να ζητηθεί η κρίση των μαθητών για το ποια εκδοχή προτιμούν και γιατί.

στο ποίημα με όλες του τις λεπτομέρειες; Συγκρίνοντας το ιστορικό γεγονός με την ποιητική του μεταφορά παρατηρήστε τι παραλείπεται, τι αναφέρεται, τι παραλλάσσεται.

- Πιστεύετε ότι στόχος του ποιητή είναι να παρουσιάσει πιστά το ιστορικό γεγονός;
- Αναζητήστε στο www.kanafis.gr ποιήματα του Καβάφη με ιστορικό περιεχόμενο βασιζόμενοι στον τίτλο τους. Πόσα εντοπίζετε; Πιστεύετε ότι είναι η ιστορία πηγή έμπνευσης για τον Καβάφη;

2^η φάση (παράλληλο κείμενο)

- Διαβάστε το ποίημα του Καβάφη «Στα 200 π.Χ.» (<http://www.kanafis.gr>). Αναζητήστε ομοιότητες και διαφορές ως προς το θέμα, τη διαμόρφωση του τίτλου, την αξιοποίηση της ιστορίας και τον στόχο του ποιητή. (Μπορείτε να βρείτε στοιχεία για το ιστορικό πλαίσιο του παράλληλου κειμένου στο βιβλίο Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου, Συνέδριο Κορίνθου, Ψηφιακό Σχολείο: <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-A105/29/161,932/>)

2^{ος} άξονας / 2^η ομάδα: Καβαφική ποιητική

1^η φάση

- Ποια στοιχεία ενός ποιήματος (ομοιοκαταληξία, συμμετρικοί στίχοι, ομοιόμορφες στροφές) εντοπίζετε στο ποίημα;
- Πιστεύετε ότι η μορφή του ποιήματος είναι παραδοσιακή ή μοντέρνα; Γιατί; Μπορεί να ισχύει ο χαρακτηρισμός του Καβάφη ως «υπερμοντέρνου» ποιητή²;
- Στο εισαγωγικό σημείωμα του βιβλίου σας αναφέρεται ότι το ύφος και το περιεχόμενο του ποιήματος θυμίζει αρχαίο επίγραμμα. Μπορείτε να δείτε ένα αρχαίο επίγραμμα στο βιβλίο Αρχαία Ιστορία Α΄ Γυμνασίου, επίγραμμα του Σιμωνίδη (Ψηφιακό Σχολείο: <http://digitalschool.minedu.gov.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-A105/29/158,916/>). Μπορείτε να βρείτε έναν ορισμό του επιγράμματος στον Θησαυρό Λογοτεχνικών Όρων του ΠΟΘΕΓ (<http://www.potheg.gr/Treasure.aspx?lan=1>). Το ποίημα έχει τα χαρακτηριστικά ενός επιγράμματος;
- Ένα χαρακτηριστικό της ποίησης του Καβάφη είναι η ειρωνεία (Βαγενάς, 1979). Η καβαφική ειρωνεία διαφέρει από την καθημερινή έννοια της ειρωνείας (Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων, σ. 57, 1^η παράγραφος) και μοιάζει περισσότερο με τη σύγκρουση ανάμεσα στην επιθυμία του ποιητή / του ανθρώπου και την πραγματικότητα. Αναζητήστε στοιχεία ειρωνείας στο ποίημα. Εξηγήστε την.

---

2. Μεταφρασμένο απόσπασμα από το γαλλόφωνο «αυτοεγκώμιο» του Καβάφη στο Κ.Π. Καβάφη, *Τα Πεζά* (1882;-1931). (Διαθέσιμο στο http://www.greek-language.gr/Resources/literature/tools/concordance/biography.html?cnd_id=9#_edn1 [ανακτήθηκε στις 20/11/2016]).